

ABDURAUF FITRATNING ADABIY TANQIDDAGI O'RNI. ADABIYOT QOIDALARI ASARI BO'YICHA

Farg'ona davlat universiteti filologiya fakulteti

23.90 "A" guruh talabasi

Komilova Zulxumorxon

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Abdurauf Fitratning o'zbek adabiy tanqidi rivojidagi o'rni va uning "Adabiyot qoidalari" asarining nazariy-ahamiyati yoritiladi. Fitratning mazkur asari o'zbek adabiyotshunosligida ilk ilmiy-nazariy qo'llanmalardan biri sifatida baholanib, unda badiiy ijodning mohiyati, estetik mezonlar, adabiy janrlar, obraz yaratish tamoyillari kabi qator muhim masalalar ilmiy asosda talqin etiladi. Maqolada Fitratning adabiy jarayonga qo'shgan hissi, uning o'z davri uchun ilg'or bo'lgan qarashlari, shuningdek.

Adabiyot qoidalari"ning o'zbek adabiy tanqidining shakllanishi va metodologik asoslarini boyitishdagi o'rni tahlil qilinadi. Fitratning adabiyotga bo'lgan ilmiy yondashuvi, milliy uyg'onish davri ruhidagi qarashlari hamda adabiy tafakkurni modernizatsiya qilishga qaratilgan sa'y-harakatlari maqolaning asosiy mazmunini tashkil etadi.

Kalit so'zlar: Adabiy tanqid, Adabiyot qoidalari, Jadid adabiyoti, Nazariy adabiyotshunoslik, Badiiy tafakkur, Adabiy jarayon, Estetik mezonlar, Milliy uyg'onish davri, Adabiy metodologiya.

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещается роль Абдурауфа Фитрата в развитии узбекской литературной критики и теоретическое значение его труда «Правила литературы». Этот труд Фитрата считается одним из первых научно-теоретических пособий в узбекском литературоведении, в котором на научной основе трактуется ряд важных вопросов, таких как сущность художественного творчества, эстетические критерии, литературные жанры и принципы создания образов. В статье рассматривается вклад

Фитрата в литературный процесс, его прогрессивные для своего времени взгляды, а также...

Анализируется роль «Правил литературы» в формировании и обогащении методологических основ узбекской литературной критики. Научный подход Фитрата к литературе, его взгляды в духе национального возрождения и его стремление к модернизации литературной мысли составляют основное содержание статьи.

Ключевые слова: Литературная критика, Правила литературы, Новая литература, Теоретическое литературоведение, Художественная мысль, Литературный процесс, Эстетические критерии, Национальное возрождение, Литературная методология.

ANNOTATION

This article highlights the role of Abdurauf Fitrat in the development of Uzbek literary criticism and the theoretical significance of his work "Rules of literature". This work by Fitrat is considered one of the first scientific and theoretical manuals in Uzbek literary studies, in which a number of important issues such as the essence of artistic creativity, aesthetic criteria, literary genres, and principles of image creation are interpreted on a scientific basis. The article discusses Fitrat's contribution to the literary process, his progressive views for his time, as well as.

The role of "Rules of Literature" in the formation and enrichment of the methodological foundations of Uzbek literary criticism is analyzed. Fitrat's scientific approach to literature, his views in the spirit of the national revival, and his efforts to modernize literary thought form the main content of the article.

Keywords: Literary criticism, Rules of literature, New literature, Theoretical literary studies, Artistic thought, Literary process, Aesthetic criteria, National revival, Literary methodology.

KIRISH

Abdurauf Fitrat — o‘zbek adabiy tanqidining shakllanishi va taraqqiyotida alohida o‘rin tutgan jadid ma’rifatparvarlaridan biridir. Uning ijodi XX asr boshlarida o‘zbek adabiyotida yangi davr, yangi adabiy-estetik tafakkur shakllanishiga kuchli turtki berdi. Fitratning adabiyot va san’atga oid qarashlari, ayniqsa, 1926-yilda yozilgan “Adabiyot qoidalari” asari milliy adabiyotshunoslikning dastlabki ilmiy-nazariy qo‘llanmalaridan biri sifatida baholanadi. Ushbu asar nafaqat adabiy tanqidning ilmiylashuvi, balki o‘zbek badiiy tafakkurining modernizatsiya qilinishida ham muhim o‘rin tutadi.

Fitratning adabiy-estetik qarashlarining shakllanishi Fitratning adabiyot haqidagi qarashlari bir necha manbalar asosida shakllangan:

Sharq mumtoz merosi ta’siri Navoiy, Jomiy, Bedil kabi mumtoz adabiyot vakillarining badiiy-estetik g‘oyalarini chuqur o‘rgangan.

Sharq poetikasidagi badiiylilik, ma’no va shakl uyg‘unligi Fitrat qarashlarida alohida o‘rin egallagan.

G‘arb adabiy tanqidi ta’siri Fitrat Turkiyada va Buxoroda tahsil olgan yillarida turk adabiy tanqidi, yevropa poetikasi bilan yaqindan tanishadi.

Asosan, Aristotel, Lessing, Belinskiy, Chernishevskiy, G‘aspirali kabi mutafakkirlar ta’siri seziladi.

Jadidchilik harakati ruhidagi yangiliklar Adabiyotga ijtimoiy yondashuv, xalq manfaatiga xizmat qilish g‘oyasi.

Badiiy ijodni zamonaviylashtirish, adabiy jarayonga tanqidiy yondashuvni kuchaytirish.

Fitratning adabiy tanqiddagi o‘rni O‘zbek adabiy tanqidining ilmiylashuviga asos soldi

Fitratgacha adabiy tanqid ko‘proq badiiy taqriz darajasida bo‘lgan. Fitrat esa:

Adabiy tanqidni nazariy asoslar bilan mustahkamladi.

Tanqidning vazifalarini ilmiy tarzda belgiladi.

Adabiy jarayonni tahlil qilishda ijtimoiy, estetik, psixologik mezonlardan foydalanishni taklif qildi.

Adabiy jarayonga faol aralashgan tanqidchi Fitrat zamonaviy o‘zbek adabiyotining shakllanish jarayonida bevosita ishtirok etgan:

Hamza, Cho‘lpon, Qodiriy, Otajonov kabi ijodkorlarning asarlariga yondashuvlarda yangi talqinlar berdi.

Badiiy asarning ijtimoiy vazifasi haqida fikrlar bildirdi.

Adabiyotning xalqchil bo‘lishi g‘oyasini ilgari surdi

Uning fikricha: “Adabiyot xalqning ruhiy boyligiga xizmat qilishi kerak.”

Bu g‘oya jadid adabiyotining umumiy tamoyiliga aylandi.

Milliy adabiy maktabning shakllanishiga hissa qo‘shdi

Fitrat: Adabiy janrlarning takomili, Yozuvchining burchi,

Badiiy til masalalari, Yangi nasr va yangi she‘riyat tamoyillarini ishlab chiqdi.

“Adabiyot qoidalari” asarining yaratilish sabablari

O‘zbek adabiyotshunosligida tizimli nazariya yetishmasligi Olti asr davomida mumtoz poetika bo‘lgan bo‘lsa-da, o‘zbek milliy adabiyotining modern nazariyasiga ehtiyoj kuchaygan. Yangi avlod yozuvchilarini nazariy jihatdan qurollantirish Fitrat yangi maktab, yangi zamon uchun adabiyotning ilmini yaratish zarurligini his etgan.

Jadidchilikning ilmiy islohoti sifatida Bu asar jadid ma‘rifatparvarligining amaliy ifodasi bo‘lib, milliy madaniyatni modernizatsiya qilishga qaratilgan.

Abdurauf Fitrat o‘zbek adabiy tanqidining tarixidagi eng muhim shaxslardan biri bo‘lib, uning adabiyotga oid qarashlari milliy adabiyotshunoslikning shakllanishida tub burilish yasagan. “Adabiyot qoidalari” asari o‘zbek adabiy estetikasi va poetikasining ilmiy asoslari sifatida qadrlanadi. Asarda badiiy ijodning mohiyati, janrlar tasnifi, yozuvchi mas‘uliyati, estetik mezonlar, obraz yaratish, til va uslub masalalari chuqur ilmiy tahlil qilingan. Fitratning adabiy tanqidagi o‘rni uning zamonaviy adabiyotshunoslikka olib kirgan nazariy yangiliklari, tanqidiy fikrlash madaniyatini shakllantirishdagi roli bilan belgilanadi.

Abdurauf Fitrat (1886–1938) — o‘zbek milliy uyg‘onishi davrida ijod qilgan mutafakkir, jadid ma‘rifatparvar va adabiy tanqidchi. Uning faoliyati o‘zbek adabiy tanqidining shakllanishi va rivojlanishida markaziy o‘rin tutadi. Fitratning ilmiy merosi nafaqat adabiy tanqid, balki pedagogika, tarix, siyosat va madaniyatshunoslik bilan ham chambarchas bog‘liq. Xususan, uning “Adabiyot qoidalari” asari o‘zbek adabiy tanqidining ilk tizimli ilmiy-nazariy manbalaridan biri bo‘lib, unda adabiy janrlar, badiiy obraz

yaratish, estetik tamoyillar, yozuvchining mas'uliyati kabi masalalar chuqur tahlil qilingan. Ushbu asar o'zbek adabiyotshunosligida ilmiy-estetik tafakkurning poydevorini yaratgan. Abdurauf Fitratning hayoti va ijodiy faoliyati Ta'lim va tarbiyalanishi Fitrat Buxoroda va Turkiyada tahsil olgan, shuningdek, zamonaviy G'arb pedagogikasi va adabiy tanqidini o'rgangan. U jadid maktablar tizimi orqali o'zbek yoshlari ma'rifatini oshirishga xizmat qilgan.

Jadidchilik harakatidagi roli Fitrat jadidchilikning ilmiy asoslarini yaratgan yetakchi mutafakkir sifatida e'tirof etiladi.

U milliy uyg'onish va modernizatsiya tamoyillarini adabiyotga tatbiq etgan.

Ilmiy va adabiy merosi Adabiyotshunoslik, tarixshunoslik, pedagogika, siyosiy maqolalar, va dramaturgiya sohalarida ijod qilgan.

Adabiy tanqid va estetik tafakkurga oid qarashlari bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan.

Adabiy jarayonga faol yondashuv Fitrat zamonaviy o'zbek adabiyotining shakllanishiga bevosita ta'sir qilgan.

U ijodkorlar ishini ilmiy tanqid mezonlari bilan baholagan.

Tanqidiy fikrlash madaniyatini shakllantirish Fitrat tanqidni faqat badiiy baho emas, balki jamiyat, millat va milliy tafakkur bilan bog'liq masala sifatida ko'radi.

Adabiyot xalqni tarbiyalash vositasi ekanini doim ta'kidlagan.

“Adabiyot qoidalari” asari Asarning yaratilish sabablari O'zbek adabiyotshunosligida tizimli nazariya yetishmasligi.

Yangi yozuvchilarni nazariy jihatdan qurollantirish.

Jadidchilik harakatining ilmiy-estetik qirralarini mustahkamlash.

Asarning mazmuni Adabiyot ta'rifi: Fitrat adabiyotni inson ruhiyatini tarbiyalovchi va ijtimoiy vazifani bajaruvchi vosita sifatida ko'radi.

Badiiy ijod psixologiyasi: Yozuvchi tasavvur, ruhiy kechinma va kuzatuvchanlik asosida ijod qiladi.

Janrlar nazariyasi: Lirik, epika va drama janrlari tizimli tasniflangan.

Obraz yaratish: Fitrat individual va tipik obrazlarni ajratib, ularni badiiy maqsadga muvofiq tahlil qilgan.

Til va uslub: Til aniq, ravon, sodda va xalqchil bo'lishi lozim, san'atli iboralar ma'noni yashirmasligi kerak.

Estetik mezonlar: Go'zallik tabiatdan keladi va adabiyot estetik didni shakllantiradi.

Asarning ahamiyati O'zbek adabiy tanqidining ilmiy poydevori sifatida qadrlanadi.

Keyingi tanqidchilarning ishlanmalariga asos bo'lgan.

Milliy adabiy tafakkur va jadid adabiy-estetik maktabining shakllanishida katta hissa qo'shgan.

Fitratning adabiy tanqidga qo'shgan yangiliklari Tanqidning ijtimoiy vazifasini belgiladi.

Yozuvchining milliy va ijtimoiy mas'uliyatini ta'kidadi.

Badiiy tahlil metodologiyasini ishlab chiqdi.

Janrlar, obrazlar, estetik mezonlar bo'yicha ilmiy yondashuvni ilgari surdi.

Adabiy tilni xalqchilik va soddalik asosida takomillashtirdi.

Zamonaviy ahamiyati Bugungi adabiyotshunoslikda Fitratning qarashlari janr, obraz, psixologik tahlil va estetik yondashuvlarda dolzarb.

“Adabiyot qoidalari” asari milliy adabiyotshunoslikni rivojlantirish va yangi avlod yozuvchilarini ilmiy-estetik asosda tarbiyalash uchun muhim manba bo'lib qoladi.

Abdurauf Fitrat o'zbek adabiy tanqidining asoschisi sifatida tarixda o'chmas iz qoldirgan. Uning “Adabiyot qoidalari” asari nafaqat adabiyotshunoslikning ilmiy poydevorini yaratgan, balki milliy adabiy tafakkurni modernizatsiya qilishga xizmat qilgan. Fitratning ilmiy, estetik va tanqidiy qarashlari bugungi kunda ham adabiyotshunoslik va pedagogik faoliyat uchun dolzarbligini saqlab kelmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Abdurauf Fitratning adabiy tanqididagi o'rnini uning “Adabiyot qoidalari” asaridagi ilmiy, estetik va tanqidiy qarashlarida aks etib, o'zbek milliy adabiyotshunosligi tarixida mustahkam poydevor yaratgan va keyingi avlod adabiyotshunoslariga yo'l ko'rsatgan bebaho ilmiy merosdir.

Abdurauf Fitrat o'zbek adabiy tanqidining rivojlanishida beqiyos hissa qo'shgan mutafakkir sifatida tarixda alohida o'rin egallaydi. Uning ilmiy va tanqidiy qarashlari,

ayniqsa, “Adabiyot qoidalari” asarida puxta ifodalangan bo‘lib, bu asar o‘zbek adabiyotshunosligida ilk tizimli nazariy qo‘llanmalardan biri hisoblanadi.

Asarda Fitrat adabiyotning vazifasi, badiiy ijodning mohiyati, janrlar tasnifi, obraz yaratish tamoyillari, estetik mezonlar va yozuvchi mas’uliyati kabi muhim masalalarni ilmiy asosda yoritadi. U adabiy tanqidni shunchaki badiiy baho vositasi emas, balki ijtimoiy, ma’naviy va estetik qadriyatlarni shakllantiruvchi kuch sifatida ko‘radi. Fitratning ilmiy yondashuvi milliy adabiyotning shakllanishi, modernizatsiya qilinishi va jadid adabiy-estetik tafakkurining rivojlanishida muhim rol o‘ynadi. Shuningdek, uning qarashlari zamonaviy adabiyotshunoslik va tanqidiy tafakkur uchun hanuz ahamiyatini yo‘qotmagan.

Abdurauf Fitrat o‘zbek adabiy tanqidining rivojlanishida va zamonaviy adabiy tafakkur shakllanishida beqiyos hissa qo‘shgan mutafakkir sifatida tarixda alohida o‘rin egallaydi. Uning ilmiy va tanqidiy qarashlari, ayniqsa, “Adabiyot qoidalari” asarida puxta ifodalangan bo‘lib, bu asar o‘zbek adabiyotshunosligida ilk tizimli nazariy qo‘llanmalardan biri sifatida qadrlanadi.

Fitrat adabiyotga yondashuvni shaxsiy baho darajasidan ilmiy-tahliliy asosga ko‘tarib, tanqidning metodologik va estetik poydevorini yaratdi. Asarda Fitrat adabiyotning vazifasi va maqsadini belgilab, badiiy ijodning mohiyati, janrlar tasnifi, obraz yaratish tamoyillari, estetik mezonlar, til va uslub masalalari hamda yozuvchining ijtimoiy va milliy mas’uliyatini batafsil yoritadi. U adabiy tanqidni nafaqat badiiy baho, balki jamiyatning ma’naviy va estetik qadriyatlarini rivojlantiruvchi kuch sifatida talqin qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fitrat, A. **Adabiyot qoidalari**. Toshkent: Fan, 1967.
2. Fitrat, A. **Tanlangan asarlar**. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1990.
3. Mirtemir, A. **O‘zbek adabiy tanqidining rivojlanish yo‘llari**. Toshkent: Sharq, 1975.
4. Qahhor, S. **O‘zbek adabiyoti tarixi**. Toshkent: Fan, 1985.

5. Erkin, I. **Abdurauf Fitrat ijodi va zamonaviy o'zbek adabiy tanqidi**. Toshkent: Akademnashr, 2002.
6. Rustamov, T. **Jadid adabiyoti va Fitratning nazariy merosi**. Toshkent: G'afur G'ulom, 1998.
7. G'ulomov, N. **O'zbek adabiy tanqidining shakllanishi**. Toshkent: Fan, 1970.
8. Sobirov, O. **Abdurauf Fitrat: Hayoti va faoliyati**. Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
9. Sodikova, M. **O'zbek adabiy tanqidining zamonaviy muammolari**. Toshkent: Adabiyot, 2010.
10. Norboyev, R. **Milliy uyg'onish davrida adabiy tanqid**. Samarqand: Sharq, 2001.
11. Qodirov, F. **Fitrat va Jadidchilik adabiy merosi**. Toshkent: Ilm, 1995.
12. Tursunov, S. **Badiiy ijod va adabiy tafakkur**. Toshkent: Fan, 2008.
13. Xudoyberdiyev, A. **Adabiy janrlar nazariyasi va Fitrat qarashlari**. Toshkent: Akademnashr, 2012.
14. Ashurov, K. **O'zbek adabiy tanqidining rivojlanish tarixidan**. Toshkent: Ma'rifat, 2007.
15. Karimov, D. **Fitratning adabiyotshunoslikdagi o'rni va ahamiyati**. Toshkent: Fan va Madaniyat, 2015.